

Становлення та розвиток польської видавничої періодики в XIX—XX століттях

Лідія Дмитрів,
кандидат наук з соціальних
комунікацій, асистент кафедри
видавничої справи і редагування
Української академії друкарства

Досліджено розвиток польської преси у період реформи варшавської преси у XIX ст. Звернуто увагу на перші наукові розвідки щодо теоретичних засад редагування, розвідки із видавничої справи і редагування як усвідомленої галузі знань. Простежено розвиток упродовж XX ст. польських видавничих часописів.

У Польщі перші дослідження змісту та механізму розвитку періодичної преси були здійснені майже 250 років тому видавцями та публіцистами, які дотримувались впливу ідей західноєвропейського Просвітництва. Саме у цей історичний період Ф. Богомолець, І. Красицький, Ф. Дмоховський випускають газети "Kurier Warszawski", "Wiadomości Urzwywilejowane Warszawskie", "Gazeta Wilenska". За їхнього сприяння виходять у світ літературна газета "Monitor", щомісячний громадсько-культурний часопис "Pamiętnik Polityczny i Historyczny", газета розважального характеру "Zabawy Przyjemne i Pożyteczne". У свою чергу, дослідники Ф. Бентковський, А. Хльодовський, К. Шайноха здійснили перші спроби загальних, комплексних досліджень преси — Ф. Бентковський займався дослідженнями історії польської преси, А. Хльодовський — періодичних видань політичного спрямування, К. Шайноха — часописів за різними базовими критеріями, Дж. Крашевський здійснив спробу розроблення теорії журналістики, розглянув її завдання та функції.

Революційні настрої в Європі, "Весна народів", а у сфері культурного розвитку — романтизм, повстання 1830 та 1848 рр., Велика еміграція 1832—1863 рр. та пробудження народних мас, скасування цензури та формування конституційних свобод зумовили розширення поліграфічної бази Польщі, розвиток польської журналістики, публіцистики та видавничої справи, збільшення попиту на наукові, літературні часописи та газети у Варшаві, Познані, Кракові та Львові. Своєю чергою виникнення перших агенцій преси в Європі розширило доступ до інформації, а реформа варшавської преси в середині позаминулого століття уможливила навчання журналістів та запровадження системи гонорарів (величина гонорарів для редакторів та журналістів залежала від їхньої популярності та літературного доробку і становила близько 6—12 грошей за вірш), комерціалізацію преси і, як наслідок, швидке поширення передплати, вуличний продаж та рекламу періодичних видань. Науково-довідковий апарат періодичних видань розширився до вступних статей, репортажів та рецензій, а жанрові форми подачі інформації збагатились хроніками та кореспонденціями на основі закордонних матеріалів. Еволюційного розвитку та стабілізації сягла фор-

ма організації періодичних видань, збільшилась частка спеціальних досліджень польської преси (зокрема у 1886 р. К. Естрайхером здійснював наукові дослідження економіки преси, з'явилися публікації про мову та соціологію преси А. Хіцинської, Дж. Леві досліджував елементи права у періодичних виданнях). Усі ці чинники, зрештою, посприяли наближенню рівня польської преси до європейських мірок.

Теоретичні засади редагування друкованих неперіодичних та періодичних видань були визначені на З'їзді істориків літератури, мовознавців та філологів (1884), організованому на знак пам'яті дослідника польської преси Я. Кохановського. Із 18 доповідей, які прозвучали на З'їзді, чотири, у підсумку, стали поштовхом до розвитку видавничої справи та наукового редагування у Польщі. Адже на З'їзді "було прийнято окрему назву — наукове редагування чи літературознавчу текстологію відмінно від мовознавчої текстології (теорії тексту) як галузі, що займається підготовкою текстів усіх типів, їх будовою та функціями у науковій комунікації" [8], а за його результатами розпочато випуск спеціальної серії Бібліотеки польських письменників.

Як наголошує М. Кафка, "друге редагування, дотичне до засад публікації історичних документів, отримало назву редагування історичних джерел, яке у Польщі пов'язане з редакціями Й. Лелевеля, Т. Дзялинського у другій половині XIX ст.". У свою чергу, "третє редагування охоплює діяльність видавців та видавничого руху. Його називають бібліологічним редагуванням як частину практичної діяльності видавця, пов'язану з видавничими процесами, редакційною підготовкою тексту до друку, а насамперед — завдяки методам комп'ютерного складання — із випуском видання у матеріальній формі..." (при цьому до третього типу редагування зараховували також видавничий маркетинг, економіку видань, розповсюдження друкованої продукції за допомогою мережі книгарень та бібліотек). "Його коріння сягають традицій старопольських друкарів-видавців від саських часів (редагування пам'яток права, історіографії та політики)" [8].

Все ж, у Польщі порівняно із Німеччиною та Францією, які значною мірою вплинули на польський видавничий рух, часто цей термін розуміється як синонім поняття "видавнича діяльність" або "виробництво книги", за винятком технічних аспектів видавничої продукції. М. Чарновська ототожнює видавничий рух з видавничою продукцією та стверджує, що до нього належать або усі польські видання, або усі публікації, видані на території Польщі), періодична преса Польщі у XIX ст. розвивалась досить слабо, що було зумовлено впливом на неї різних культур та відсутністю в Польщі власної державності. "Польська журналістика була позбавлена стимулів та можливостей, які б сприяли сталому аналізу актуального розвитку преси. Дослідження польської преси здійснювали ті, хто був безпосередньо пов'язаний з практикою журналістики та видавничої справи, або дослідники, що займалися політикою, літературою та бібліографією, для яких журналістика була насамперед зовнішнім виявом життєдіяльності суспільства" [3, с. 27]. Окрім цього, "не було розроблено видавничих програм, ініціатива випуску творів залежала від комерційного інтересу приватних видавців, добір творів та авторських сил у більшості визначався долею випадку" [4, с. 22]. Більшість польських дослідників засобів масової інформації не мали відповідної освіти та кваліфікації, друковані видання рясніли великою кількістю хиб та помилок.

У 1901 р. першим постійним книгознавчим періодичним органом, який публікував списки нових книжкових надходжень та проблемні статті книжково-видавничого руху, стає варшавський щомісячник "Książka", а після нього — "Poradnik Dla Czytających Książki". Виникнення у 1908 р. Союзу польських книгарів, який складався із книгознавців та редакторів, нагальна потреба у підготовці журналістських кадрів у зв'язку з кількісним та якісним розвитком преси, яка конкурувала з кінематографом, провадження перших наукових досліджень польської преси (спеціально організоване Товариство преси виникло пізніше — у 1938 р.) посприяли відкриттю у 1911 р. першого фахового часопису із досліджень історії та сучасності періодичної преси "Archiwum Prasy Polskiej".

Попри вичерпну характеристику власне польських видань, на шпальтах часопису велась хроніка найважливіших подій світового книго- і пресовидання, що суттєво розширювало його читацьку аудиторію. Через відсутність належної підтримки у журналістських та видавничих колах часопис було закрито, проте у 1915 р. за участі "Товариства літераторів та журналістів Польщі" у Варшаві відновлено випуском щорічника "Prasa Polska". Його завданням було, за допомогою співпраці з істориками, літературознавцями, журналістами та публіцистами, створити настільне ілюстроване енциклопедично-інформаційне видання про польську пресу, яке б висвітлювало питання історії, статистики, теорії і практики журналістики, хроніку журналістського, літературного та книговидавничого життя поточного періоду. Хоча у редакції часопису вже було вироблено тематичний план поточного номера щорічника, однак зміна політичної ситуації у державі не дала змоги продовжити започаткований проект.

У 1917 р. у варшавській Школі політичних наук було відкрито Відділ журналістики та публіцистики, який згодом перейменували у Вищу школу журналістики, здійснено спробу випуску першого фахового часопису для журналістів "Prasa i Życie Dziennikarskie", проте, як і попередні часописи, його випуск було припинено з політичних та фінансово-економічних причин. На думку С. Яркового, "відділ преси окупаційної влади не дав дозволу на продовження часопису, мотивуючи відмову нестачею паперу" [5, с. 46], хоча відділ випускав часописи німецькою мовою. У часи німецької та австрійської окупації Польщі на початку ХХ ст. частина періодичних видань виходила таємно на території Польщі та за кордоном — більшість видавничих організацій при польських відділах бюро преси випускали інформаційні бюлетені із короткими хроніками видавничого руху.

Із 20-х років минулого століття у Польщі спостерігається наслідування західної тенденції випуску часописів за сприяння окремих видавничих організацій чи інформаційних агентств. Так, у 1921 р. агентство "Informacja Prasowa Polska" організувало у Варшаві видавництво "Biblioteki Prasowej Polskiej" та почало видавати часопис "Prasa", випуск якого був унеможливлений за часів війни. Однак, як і попередні, цей проект зазнав невдачі та у 1924—1925 рр. часткові короткі повідомлення із підготовлених матеріалів було опубліковано під рубрикою "Przegląd Tygodniowy Prasy" у часописі "Przegląd Tygodniowy" агентства (при цьому, проект з аналогічною назвою "Prasa", який був присвячений історії та сучасності періодичних видань, існував у організаціях "Polska Agencja Publicystyczna" та "Związek Syndykatów Dziennikarskich").

У 1931 р. "Związek Wydawców Gazet i Czasopism" випустив перший номер часопису із початковою назвою "Wydawca", який було перейменовано на "Gazeta i Czasopismo", "Dziennik i Czasopismo", однак остаточною його назвою стала "Prasa", яка уже використовувалась раніше. Часопис мав комплексний характер і не міг умістити початково заявлених у програмних цілях усіх матеріалів, дотичних до випуску періодичних видань — огляд періодичних видань Польщі та

світу, ряд оголошень великих та малих видавництв, агенцій преси, друкарень, фабрик паперу тощо. До його появи усі матеріали, що стосувались видавничої справи та видавців газет і часописів, частково друкувались на шпальтах часопису "Przegląd Graficzny".

Першим польським часописом, який порушував питання видавничої справи та своїми матеріалами засвідчив, що підготовка будь-якого авторського оригіналу має супроводжуватись роботою редактора, став щотижневик "Przegląd Wydawniczy" при організації "Okręgowy Polski Związek Wydawców Dziennikow i Czasopism" у Познані.

Центром видавничого руху і надалі залишалась Варшава, про що свідчить той факт, що станом на 1937 р. у столиці виходило 150 тис. примірників друкованих видань. У 1938 р. було створено Товариство знань преси, а через рік, з його ініціативи, Інститут знань преси у Варшаві. Однак у передвоєнний час розвиток періодичної преси Польщі уповільнився, оскільки основну увагу науковців та дослідників преси привертало не історія, соціологія та економіка преси, а журналістика, пропаганда, створення рекламних каталогів. У свою чергу, у Варшаві та Львові, який знаходився під владою Польщі, стрімкого розвитку набули дослідження правових основ видавничої діяльності.

Під час Другої світової війни розвиток польської видавничої справи було зведено до мінімальних кількісних показників. Однак у післявоєнний час видавничий рух та дослідження періодичної преси у Польщі було відновлено, значною мірою — завдяки інституціоналізації. Так, у 1946 р. виникає Польський інститут досліджень преси, серед проєктів якого було створення у 1947 р. часопису "Prasa polska". При цьому, "на теренах Польщі організацією видавничого руху і проблемами фахової підготовки займалося на перших порах Польське товариство видавців книги (ПТВК). Системне навчання кадрів, як одне з основних завдань Товариства, було запроваджено 1946 р." [2, с. 236]. У 1953 р. виник Заклад історії преси PAN, у 1956 р. у Кракові — Товариство досліджень преси "Prasa", у 1962 р. — Відділення історії польської преси XIX і ХХ ст. у Варшаві, де були також зорганізовані Польська агенція преси (РАР) та Публіцистична агенція (АРІ). Усі ці чинники сприяли закладенню засад наукового та фахового журнального випуску (початково — порівняно невеликими накладками за передоплатою) Польською академією наук, видавництвами PWN, Ossolineum, PZWL, Wydawnictwa Czasopism Technicznych NOT тощо.

Після Другої світової війни уперше (із 1951 р.) теоретиком науки про книгу, присвяченій проблематиці видавничої справи і редагування, використовується термін "редагування", у самостійну наукову дисципліну виокремлюється пресознавство. При цьому, першість у визначенні місця преси серед інших засобів масової інформації належить дослідниці А. Клоковській, яка у кінці 50-х років писала, що "соціологічні дослідження явищ масової комунікації поділяються на три основні частини. Першу з них становлять самі засоби масової інформації, наприклад кількість назв, накладу та циркуляція газет і часописів, діапазон мовлення та кількість радіослухачів, телеглядачів, виробництво фільмів і устаткування для кіно, а також фінансові та адміністративні проблеми, пов'язані з названими засобами масової інформації. Друга частина присвячена самому змісту засобів масової інформації, дослідження проводяться на рівні тематичного наповнення. Предметом досліджень третьої частини є остаточний процес впливу змісту засобів масової інформації: структура споживачів інформації, їхня поведінка, формування і перетворення під впливом змісту комунікації" [7, с. 48].

Якщо А. Клоковська висувала на перше місце саме роль преси та її функції у суспільстві, то представниця Осередку досліджень преси у Кракові І. Тетельовська у своїй

праці "Аналіз та оцінка змісту щоденних газет" (I. Tetelowska: Analiza i ocena treści dzienników // Zeszyty prasoznawcze. — 1960. — № 1. — S. 10; I. Tetelowska Próba określenia przedmiotu nauki o środkach masowego przekazu informacji. — Zeszyty prasoznawcze. — 1965. — № 1.) акцентувала на практичних, редакційно-видавничих проблемах, аналізувала періодичні видання як результат праці журналіста, редактора та друкаря. Звертаючись до поняття змісту періодичних видань у широкому розумінні, І. Тетельовська вперше охарактеризувала різновиди жанрів преси, її художньо-технічного оформлення та вторинних ознак. Це посприяло подальшим дослідженням преси — праці І. Тетельовської стали основою для "краківської" концепції пресознавства.

Першою спробою окреслити видавничий рух Польщі було створення у 1955 р. фахового щорічника "Ruch Wydawniczy w Liczbach", який продовжує виходити у світ і по сьогодні. У цей же час з'являється часопис під назвою "Nowe Książki". Подаючи, в основному, літературні новинки Польщі та світу, популяризаторський часопис із чітко вибудованими рубриками, які легко дають змогу орієнтуватись у будь-якій тематиці, став прототипом для багатьох наступних видань.

У другій половині ХХ ст. дослідження із видавничої справи і редагування у Польщі велись досить хаотично. Частково видавнича справа розглядалась у контексті книгознавства (у широкому розумінні — науки про книгу), книжкової торгівлі, історії книги (частково матеріали про видавничу справу висвітлювались на шпальтах квартальника "Księgarz", який почав виходити у 1956 р. і фіксував поточну інформацію про новини книжкового руху, а з 1964 р. — у двотижневнику "Przegląd Księgarski I Wydawniczy"), частково — крізь призму текстології та наукового редагування творів класиків літератури (на зразок Górski K., Tekstologija i edytorstwo dzieł literackich. — Warszawa, 1978; Marszałek, L. Edytorstwo publikacji naukowych. Zarys problematyki. — Warszawa, 1974; Starnawski, J. Praca wydawcy naukowego. — Wrocław, 1979).

На початку 90-х років унаслідок ліквідації державної монополії у сфері засобів масової інформації, стрімкого розвитку науково-технічного прогресу та модернізації роботи видавничих установ, посилення кадрового ресурсу із видавничого бізнесу, "в результаті економічних та політичних змін у польських ЗМІ виник медіаринок з такими невід'ємними ознаками, як пропозиція, попит та конкуренція ... інформація перетворилась у товар, який користувався великим попитом" [1, с. 36], польська фахова періодика із видавничої справи та суміжної до неї галузі, книгознавства, набуває неабиякого розквіту. Зареєстровано понад 300 польських часописів, на шпальтах яких стабільно чи періодично зафіксовані рубрики про видавничу справу (найпопулярніша польська газета "Gazeta Wyborcza" із середнім накладом у 400 тис пр., газети "Rzeczpospolita" та "Kurier czytelnicy", які публікують рейтинги найкращих книжкових видань за різними характеристиками, тобто реєструють нові книжкові надходження, а також друкують їхні короткі огляди). Щоб упо-

рядкувати хаотичний випуск публікацій, присвячених періодичній пресі та книжковим новинкам, у Польщі було проведено ряд бібліометричних підрахунків — бібліографію публікацій про пресу розпочинаючи з 1996 р. (повнотекстові бази публікацій надруковані у часописах "Rocznik historii prasy polskiej"). Своєю чергою бібліографічні дані підтверджують, що спроби здійснення тематичних досліджень періодичної преси спостерігаються і на шпальтах часописів вищих навчальних закладів (Вроцлавської політехніки "Pryzmat" та Варшавської політехніки "Studia bibliologiczne"), книгознавчих "Nowe Książki" та "Notes wydawniczy", бібліотекарського "Bibliotekarz", поліграфічного "Poligrafika", журналістських "Rynek Prasowy", "Mikrus Dziennikarski" та "Forum Dziennikarzy" [6, с. 229].

Єдиним фаховим часописом із видавничої справи і редагування із 1993 р. і по сьогодні, який, при цьому, повністю забезпечує потреби галузі та відповідає на читачькі запити, є щомісячник "Wydawca". На ринку польської періодики він з'явився з ініціативи головного редактора щомісячника для поліграфістів "Poligrafika" А. Палача та публіциста Т. Левандовського й уже через кілька місяців його було представлено під час Перших національних торгів книги. Часопис "Wydawca" підходить до проблем видавничої справи і редагування у контексті науки про книгу та її складових, порушує питання різновидів редагування книг та організації процесу випуску книги від авторського задуму до її виходу у світ (зокрема, у рубриках "Od redaktora", "Z biblioteczki Zbyszka Suchara", "Projektowanie książki", "Ilustracja w książce", "Konkurs EDYCJA", "Edytorstwo", "Pitawal wydawcy").

Список використаної літератури

1. Адамовский Я. В. Средства массовой информации в процессе системных преобразований в Польше / В. Я. Адамовский // Вестник Московского университета. Серия 10, Журналистика. — 2001. — № 4. — С. 34—38.
2. Пенкальська М. Підготовка кадрів з видавничої справи у Польщі після 1989 року / М. Пенкальська // Поліграфія і видавнича справа. — 2002. — № 39. — С. 236—241.
3. Encyklopedia wiedzy o książce / red. nacz. Aleksander Birkenmajer. — Wrocław-Warszawa-Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971. — XXII, 1438 s.
4. Górski K. Sztuka edytorska. Zarys teorii / K. Górski. — Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1956. — 230 s.
5. Jarkowski S. Prasa prasy : notatki bibliograficzno-historyczne / S. Jarkowski. — Warszawa : Towarzystwo Wyższej Szkoły Dziennikarskiej ; Biblioteka Prasowa Polska. — № 8. — 1932, 66 s.
6. Kolasa W. Czasopisma prasoznawcze i prasoznawstwo w czasopismach (1989—2000) / W. Kolasa // Rocznik Historii Prasy Polskiej. — 2002. — Т. V, Z. 1 (9). — С. 211—235.
7. Pisarek W. O Mediach i Języku / W. Pisarek ; pod red. Z. Bauera i E. Chudzińskiego. — Kraków : Universitas, 2007. — 392 s. — (Seria "Dziennikarstwo i świat mediów").
8. Kawka M. Trzy edytorstwa czy jedno? [Електронний ресурс] / М. Kawka // Konspekt. — 2001. — № 6. — Режим доступу : <http://www.wsp.krakow.pl/konspekt/konspekt6/kawka1.html>. — Назва з екрана.